

Túl a nemzeten – könyvek határok nélkül¹

Alison Rukavina könyve a nemzetközi könyvkereskedelem fejlődésének történetét mutatja be, középpontjában a londoni könyvkiadók és az ausztrál könyvkereskedelem kapcsolatai állnak a Brit Birodalom fénykorának titulált viktoriánus korszakban. A szerző az egyesült államokbeli Texas Tech University Angol Tanszékén adjunktus, s kutatási területéhez sorolható többek között a könyvtörténet, a könyvkiadások története.

A könyvek a materiális kultúra részei, információhordozók és árucikkek. Anyagi megtestesülésükig, majd késztermékké válásuk után közvetve, illetve közvetlenül gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatok részesei. Rukavina a 19. századra datálja a nemzetközi könyvkereskedelem tényleges kifejlődését. A század végén a társadalmi, kulturális, politikai, gazdasági és technikai fejlemények katalizátorként hatottak és átalakították a kereskedelmet. A könyvkereskedelem transznacionális kibontakozásának két alapvető tényezőjeként a nemzetközi aranyalap – mely megoldotta az átváltási problémákat – és a szabad kereskedelem rendszerét emelte ki a szerző.

A nemzetközi könyvkereskedelem fejlődésének szemléltetésére a szerző kulcsfigurákat választott. Olyan személyeket, akiket nyersfordításban könyvkereskedelmi ügynököknek (book trade agent) nevezhetnénk. Ők voltak azok, akik felismerték a koruk által felkínált lehetőségeket, rájöttek, milyen csatornákon keresztül lehetséges – a gyarmatokon és egyéb idegen országokban – az angol nyelvű irodalom iránti növekvő olvasói igényeket kielégíteni, és ezáltal az általuk képviselt céget profithoz juttatni. Ilyen ügynök volt például George E. Bratt, a brit Macmillan kiadó New York-i irodájának menedzsere vagy a skót származású, Ausztráliában könyvkiadót alapító emigráns, George Robertson alkalmazottjaként dolgozó Edward Petherick, akiknek döntő szerepük volt munkaadóik üzletének globális szintre emelésében. Amikor George E. Bratt tudomást szerzett az ausztráliai keresletről, főnökét tájékoztatva megjegyezte: „Ausztrália nem egy nagy távolság San Franciscótól.” A transzkontinentális vasútvonalon szállították a keleti partról a nyugatira a kívánt árucikkeket. A kontinens nyugati oldaláról az áruk a Csendes-óceánon kialakult vízi utakon a gyarmatokra érkeztek. Edward Petherick pedig – többek között – felfedezte a Szelei-csatornán keresztülhaladó útvonal hasznosságát.

A szerző felveti, hogy a könyvtörténet eddigi munkái² a könyvek mozgását, forgalmazását (*circulation*) nemzeti modellekben értelmezik, és ezzel a hangsúly az ország határvona-

1 Rukavina, Alison: *The Development of the International Book Trade, 1870–1895. Tangled Networks*. New York, Palgrave Macmillan, 2010. 182 p.

2 Például: *History of the Book in Canada*. Vol. I. *Beginnings to 1840*. Eds.: Lockhart Fleming, Patricia-Gallichan, Gilles-Lamonde, Yvan. Toronto, 2004.

lain belülré került. Az egyoldalú nemzeti megközelítés megtévesztő lehet. Véleménye szerint el kell ismerni, hogy a könyvek országokon belül és országok között is mozogtak, mozognak. Könnyebb egy lineáris narratívát konstruálni, mely a nemzeti keretből a nemzetközibe torkollik, de ebben az esetben egy hamis földrajzi képet kap a kutató a könyvkereskedelemtől, amiből az következik, hogy pontatlan lesz a történet. Az olyan nagykereskedők, mint George Robertson és Edward Petherick egyidejűleg fejlesztették üzletüket lokális, regionális és nemzetközi szinteken. Rukavina nem azt javasolja, hogy a nemzetközi könyvkereskedelem történetéből számítani kell a nemzet fogalmát, de észlelni kell annak határvonalait. Példaként említi Petherick esetét. A nemzeti kontextusban feltüntetett alak úgy jelent meg, mint egy könyvtáros, könyvgyűjtő, egy ember, aki részt vett az Ausztrál Nemzeti Könyvtár (*National Library of Australia*) megalapításában. Kihagyták életének történetéből azokat a fontos törekvéseket, melyekkel előmozdította, fejlesztette a tengereken átnyúló könyvkereskedelmet a 19. század végén.

Számos modell létezik, amelyek a diszciplína segítségére szolgálnak. Ilyen Robert Darnton kommunikációs hálózata (*communications circuit*): egy szintetikus modell, amelyben a könyvek életciklusát nemzeti közegben ábrázolják, de a nemzetköziben problematikusá válik. Többek között túl lineáris, hogy leírja azokat az interakciókat, melyek megjelenítik a gyarmati kereskedők, illetve a könyvek szerzőinek közös munkáját a brit kiadókkal. Rukavina jobb módszertani eljárást javasolt. A Michael Werner és Bénédicte Zimmermann nevéhez fűződő „összefonódó történelem” (*l’histoire croisée, entangled history*)³ elméletet egy saját fejlesztésű kapcsolati hálózat (*social network*) modellel egészítette ki. Werner és Zimmermann megközelítése hangsúlyozza a kapcsolatok multidimenziális jellegét, így nem kizárólag két fél viszonyát veszi figyelembe, hanem az azokon keresztülélőket is. Az „összefonódó történelem” egy internacionális szintet átölelő vizsgálati módszert biztosít, amely kihangsúlyozza a kapcsolatok közötti átfedések fontosságát. A kapcsolati hálózat kialakításában Rukavinát Gilles Deleuze és Félix Guattari rizómiaelmélete inspirálta. A hálózatot úgy kell elképzelni, mint egy burgonyaparcellát, amelyben gyökerek, hajszálgökerek és hajtások folyamatosan burjánzanak, szétterjednek és csomópontokat alkotnak. A rizomikus kapcsolati háló (*rhizomic social network*) alapján fény derül a kapcsolódásokra (*interconnection*), a kapcsolatok sokféleségére (*multiplicity*) és azok szakadására (*rupture*). Ezen hálózat szereplői Rukavina vizsgálatában olyan „ügynökök”, mint például George P. Brett, aki a Macmillan alkalmazottjaként körbeutazta a Földet. Látható tehát, hogy a kutatott téma részletes és alapos feltárásának célja maga után vonta a mély teoretikus és módszertani irányelvek lefektetését.

Az angol irodalom iránti globális szintű igény létrehívta a nemzetközi könyvkereskedelmet. A piac fejlődése és működése bonyolult kapcsolatok eredménye, amelyek a 19. század végén – mikor a technikai és egyéb újítások lehetővé tették a globális kereskedelmet – gyorsan, dinamikusan terjeszkedő és fejlődő elágazások sokaságaként hálózta be az érintett területeket.

Ahhoz, hogy írása koherens legyen, Rukavinának ki kellett bogoznia a résztvevők kapcsolatait. A konstrukció során figyelembe kellett vennie a különböző tranzakciókat, tárgyalásokat és kapcsolatokat, amelyek lebonyolítását és kiépítését „könyvkereskedelmi ügynökök” végezték. A szerző olyan reprezentatív történetet kínál, amelyben egyes személyekre, vállalatokra fókuszálva kirajzolódik egy társadalmi háló. A hálózat által részleteikben megfoghatóvá válnak a folyamatok a részt vevő, a könyvkereskedelmet nemzetközi irányba mozdító egyénekkal együtt.

3 Az irányzatról bővebben: Werner, Michael–Zimmermann, Bénédicte: Túl az összehasonlításon: *histoire croisée* és a reflexivitás kihívása. In: *Korall*, 8. (2007) 28–29. sz. 5–30.

A könyv első fejezete a szociális háló (*social networks*) kialakulását tárgyalja, majd feltérképezi annak hirtelen megnövekedését. Ennek a robbanásszerű terjeszkedésnek elengedhetetlen feltétele volt a korabeli szállítási, kommunikációs és nyomtatástechnológiai fejlődés. A tárgyalást életszerűvé teszi, hogy a szerző George Robertson londoni irodájának történetével szemlélteti a folyamatokat, míg a forrásbázist Edward Petherick levelezése képezi.

A harmadik részben a publikációkkal való „kalózkodással”, a hamisítással, a jogtalan példányok felbukkanásával és hatásaival foglalkozik Rukavina. (Ebben az 1886. évi berni egyezmény hozott változást.) A „kalózkodás” megszületését a szerző John Feather kutatásai alapján mutatja be, aki szerint a folyamatot három tényező ösztökölte: az angol nyelv széles körben ismertté vált (példaként említi Németországot, Olaszországot, Franciaországot, mely országokban a helyi nyomdászok jogtalanul kiadták a korban divatos angol munkákat), továbbá az Egyesült Államokban az angol művek iránti igények, valamint az országok a jogvédelmi törvényekkel csak saját állampolgáraikat védtek. Érdekes, ahogy a szerző rámutat a jogtalan kiadványoknak a szociális hálóra tett hatásaira. A közös félelem szembeszállásra és együttműködésre ösztönözte a hálózatot. Elmondható azonban, hogy érdektől függően megvolt a tábora azoknak, akik felléptek a jogtalan kiadványok ellen, és azoknak is, akik megragadták a benne rejlő lehetőséget.

A negyedik fejezet többek között George P. Bratt 1887. évi utazására koncentrálna, bemutatva az egyes brit cégek növekvő érdeklődését és kapcsolódását a tengeren túli piacokhoz. Útja alkalmával Bratt ellátogatott Ausztráliába, a Tasman- és az Új-Zealand-szigetekre, hogy kapcsolatokat létesítsen a gyarmati és külföldi területek cégeivel, és növelje a brit vállalat részesedését a nemzetközi könyvpiacban. Az út során kiderült, hogy a legkézenfekvőbb módszer helyi forgalmazóirodák alapítása, melynek révén közvetlenül lehetett versenyezni a piacon.

A szerző modelljének legfontosabb tulajdonságai közé sorolta a hálózaton belüli szakadás (*rupture*) lehetőségét. Az utolsó fejezetben a felvázolt hálózaton belüli legfontosabb szakadást ismerteti, Edward Petherick cégének összeomlását. Petherick 1887-től korábbi munkaadójától különválva, nagyobb brit kiadók anyagi támogatásával saját céget alapított. Pethericknek megvoltak azok a kapcsolatai, amelyek révén a kiadók könyveit nemzetközi térben tudta értékesíteni. Cége kapacitásának növelése érdekében folyamatosan kölcsönöket kényszerült felvenni, ami odavezetett, hogy 1892-re 50 ezer font adósságot halmozott fel. Amikor elindította vállalkozását, a könyvkiadóknak még érdekükben állt annak támogatása, mivel nem rendelkeztek azokkal az ismeretekkel, melyek birtokában önállóan tudtak volna kereskedni a nemzetközi piacon. Miután kiépítették saját kereskedelmi kapcsolataikat, útvonalait, már nem állt érdekükben a cég életben tartása, sőt ekkorra már konkurenciaként tekintettek rá. Az ismeretbeli űr feltöltődött, és a továbbiakban már nem volt szükségük közvetítőre, a kiadók önállóan bonyolították üzleteiket.

A 19. század végi nemzetközi könyvkereskedelmet egy folyamatosan változó hálózat tartotta életben, mozgásban. Alison Rukavina könyvében fölvezet a kapcsolatokat a kiválasztott „ügynökök” között, és áttekintést ad a kapcsolati hálózat egyes ágairól. Életszerűen megeleveníti az általa kiválasztott kapcsolatokat egy teoretikusan megalapozott elméletben. A történet fő forrását nagy részben a vizsgált személyek levelezései, feljegyzései és a témát érintő sajtókiadványok adták. A nemzeti kontextuson túllépve a kutatás új megvilágításban látatja a 19. századi nemzetközi könyvkereskedelem kialakulását, fejlődését és a kiválasztott kulcsszereplők tevékenységét.

Magyarosi Ádám